

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І СУЧАСНЕ ІСТОРІОПИСАННЯ: ВОЛИНСЬКИЙ КЕЙС

Оксана Калішук

Дослідження історії Другої світової війни віддавна є окремим самостійним науковим напрямом. Як уважає О. Лисенко, окрім предмета опрацювання, він володіє власними організаційними формами (спеціалізованими відділами академічних установ, центрами, робочими групами, постійно діючими пошуково-видавничими структурами, асоціаціями, комітетами, науковими форумами тощо), методологічними підходами, методичним інструментарієм, жанрами публікацій з даної тематики та стабільно високим рейтингом зацікавленості з боку суспільства і влади¹.

Слід розуміти, що з одного боку, у радянський період опубліковано і видано численні праці, збірники документів та его-джерела, присвячені Другій світовій війні, з іншого боку, майже всі ці роботи, за незначними винятками, написані за єдиним шаблоном, підгрунтям якого стало возвеличення ролі комуністичної партії, а не пошук наукової істини. Цілі сюжети (як Волинська трагедія) з ідеологічних міркувань замовчувалися або подавалися кон'юнктурно (як боротьба ОУН і УПА чи доля оstarбайтерів). Себто, маємо дисонанс кількісних та якісних характеристик. Не випадково М. Коваль, аналізуючи доробок радянської історіографії наголошував, що вона залишила важку спадщину: численні перекручення, прогалини та міфологізацію².

З кінця 1980-х і особливо від 1991 р. розпочався новий етап розвитку історичної науки, який пов'язаний з пошуками нових методологічних підходів та зверненням до тем, які раніше вчені не розглядали. Серед іншого з'явилася ціла низка регіональних досліджень Другої світової війни, зокрема мікроісторії Волині, які ми спробуємо проаналізувати. З огляду на різноплановість проблематики Другої світової війни у волинському краї і численність публікацій

¹ Лисенко О. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна. *Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття: історичні нариси* / ред. кол.: В. А. Смолій (голова ред.), Г. В. Борjak, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 1. С. 9.

² Коваль М. В. *Україна: 1939–1945. Маловідомі і нерочитані сторінки історії*. Київ: Вища школа, 1995.

оминемо узагальнюючі дослідження з історії Другої світової війни в Україні, де є волинські сюжети, і зосередимо свою увагу винятково на наукових та краєзнавчих студіях, які безпосередньо присвячені Волині (під якою ми розуміємо Волинську область, яка була утворена саме 4 грудня 1939 р.) і волинянам у роки Другої світової війни. Окрім того, відразу зауважимо, що головню це роботи вітчизняних авторів, що цілком зрозуміло з огляду на вузький характер проблематики.

Узагальнюючі роботи щодо історії Волині у роки Другої світової війни належать Л. Бондарук, Б. Зеку і Т. Яцечко-Блаженко³ та К. Кондратюку⁴. Події Другої світової війни знайшли відображення у нещодавній комплексній історії краю⁵. Історії Волині від початку Другої світової війни у вересні 1939 р. до вигнання фашистських загарбників з території краю 1944 р. присвячена низка збірників⁶. Окремо події часів Другої світової війни розглянуті на Маневиччині⁷, Камінь-Каширщині⁸, Ківерцівщині⁹. Вочевидь, рівень та ґрунтовність

³ Бондарук Л., Зек Б., Яцечко-Блаженко Т. Проект «Україна». Волинь 1939–1946 років. Окупована, але нескорена / худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Фоліо, 2020. 572 с.

⁴ Кондратюк К. Волинь і Галичина під німецькою окупацією 1941–1944: соціально-економічний і культурно-освітній аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2019. Спецвипуск. С. 325–339; Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939–1945): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 160 с.

⁵ Історія Волині: видання друге, змінене і доповнене / науковий редактор, керівник автор. колективу М. М. Кучерепа. Луцьк: Надстир'я, 204. С. 398–469.

⁶ Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки: Матеріали історико-краєзн. конф., присвяченої 50-ї річниці перемоги над фашизмом (м. Луцьк, 19–20 квітня 2005 р.). Луцьк, 1994; Волинь у Другій світовій війні: зб. наук. та публіц. ст. / голов. ред. та упорядн. М. Кучерепа. Вид 2-ге. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005; Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами І Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області / упоряд. М. Кучерепа. Луцьк, 2019.

⁷ Сіліч Л. Маневиччина в часи німецької окупації 1941–1944 рр. *Маневиччина крізь віки*: наук.-краєзн. нарис / ред., уклад. та кер. авт. кол. П. Хомич. Луцьк, 2005. С. 42–68.

⁸ Деркач О. Камінь-Каширський і його мешканці в роки гітлерівської окупації 1941–1944 рр. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Камінь-Каширський в історії Волині та України: матеріали ХХ Волин. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., присвяченої 15-ї річниці Незалежності України, 810-ї річниці першої писемної згадки Каменя-Каширського та 100-ї річниці від дня народження українського літературознавця Євгена Шабліовського, 26 жовтня 2006 р. Вип. 20. Луцьк, 2006. С. 71–78.

⁹ Євницький З. Нариси з історії про події Великої Вітчизняної війни (1941–1944) на території Ківерцівського району: у 3 ч. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004–2006.

цих досліджень є різною, однак вони є частиною регіональної історіографії. Серед досліджень польських колег виокремлюються дослідження Войцеха Влодаркевича про вересневу кампанію на Волині¹⁰ та Адама Рафала Качинського, присвячене радянзації Волині і перший розділ якого описує події на Волині у роки Другої світової війни¹¹.

Безпосередньо особливостям радянзації волинського краю (так званих “перших совітів”) присвячені численні розвідки М. Кучерепа¹², В. Вісина¹³. Слід зауважити тенденцію розгляду дослідниками проблем Волині 1939–1941 рр. переважно у контексті історії Західної України та СРСР. Саме такий підхід використаний у розвідках В. Барана, В. Токарського¹⁴, О. Гуменюк, Й. Надольського¹⁵, В. Надольської¹⁶, Ю. Сороки¹⁷, Л. Стрільчук¹⁸ та ін. Як твердить

¹⁰ Włodarkiewicz W. Wołyń 1939. Warszawa: Bellona, 2016. 334 s.

¹¹ Kaczyński A. R. Sowietyzacja Wołynia 1944–1956. Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2022.

¹² Кучерепа М.М. Історія Волині 1939–1941 рр.: навч. посібн. для студентів вищ. авч. Закл. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. 456 с.; Кучерепа М. Радянська духовна життя Волині (1939–1941). *Історія та сучасність Православ'я на Волині*: матеріали V наук.-практ. конф., 11 листопада 2014 р. / УПЦ Волинська єпархія, Волинська духовна семінарія. Луцьк, 2014. С. 97–103; Кучерепа М. М. Суспільні трансформації на Волині у 1939–1941 рр. С. 144–152.

¹³ Вісин В. Радянський режим у Волинській області (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1997. С. 13.

¹⁴ Баран В. К., Токарський В. В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. 455 с.; Баран В. К., Сорока Ю. М., Токарський В. В. Сталінські репресії на західних землях України в 1939–1953 рр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. 294 с.

¹⁵ Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.). Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. 260 с.

¹⁶ Надольська В. В. Поширення на західноукраїнські землі радянської національної політики в 1939–1941 рр. Друга світова війна і доля народів України: тези доп. Всеукр. наук. конф. Київ: Сфера, 2005. С. 61–63.

¹⁷ Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті роки). Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 275 с.; Сорока Ю. Західноукраїнські землі на початковому етапі Другої світової війни: біженці, військовополонені, обмін населення. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 34. С. 4–8; Сорока Ю. Населення Західної України у 1939–1941 рр.: депортації, заслання, вислання. *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 11. С. 78–80.

¹⁸ Стрільчук Л. Радянська та репресії на землях Західної України у період вересня 1939 р. – червня 1941 р. *Літопис Волині*. 2024. Ч. 30. С. 113–118.

В. Ковалюк, встановлений у Західній Україні у результаті радянізації 1939–1941 рр. режим був аналогічним до системи і способу здійснення влади в цілому СРСР чи будь-якому його регіоні¹⁹. Політичні репресії на Волині наприкінці 1930-х – на початку 1950-х років серед вітчизняних вчених характеризували В. Баран²⁰, О. Довбня²¹, Й. Надольський²². Не можемо оминати роботи І. Булиги²³, Т. Самсонюк²⁴, І. Скиби²⁵, С. Шульги²⁶, які представляють етно-конфесійний зріз радянських репресій 1939–1941 рр. у волинському краї. Про еміграцію УНР на Волині та долю волинської інтелігенції загалом в умовах першої радянізації говорять Р. Давидюк²⁷, В. Колесник та Л. Марківська²⁸.

¹⁹ Ковалюк В. Р. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Ужгород, 1994. С. 10.

²⁰ Баран В. Масові депортації з Волвині й Східної Галичини в 1940–1941 рр. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Волинь на перехресті воєн (1914–2024): матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. Вия. 76. Луцьк: Вежа-друк, 2024. С. 119–133.

²¹ Довбня О. Політичні репресії на Волині наприкінці 1930-х – на початку 1950-х років в сучасній українській історіографії. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині: матеріали краєзн. читань, 22 вересня 2017 р., Олика. Луцьк, 2017. С. 97–100.

²² Надольський Й. Е. Волинь у депортаційній політиці сталінізму (1939–1941 рр.). *Минуле і сучасне Волині*. Олександр Цинкаловський й край: матеріали ХХVІІ міжнар. наук. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 2008. Вип. 27. С. 293–296.

²³ Булига І. Репресії тоталітарного режиму проти римо-католицької церкви на Волині у 1939–1941 рр. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія: Історичне релігієзнавство. Острог, 2009. Вип. 1. С. 32–40.

²⁴ Самсонюк Т. Жінок як об’єкт репресій НКВС на Волині (1939–1941 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Наукові записки РДГУ. 2009. Вип. 15. С. 142–146.

²⁵ Скиба І. Владика Полікарп (Сікорський) та українське православ’я на Волині в період радянської окупації 1939–1941 рр. *Волинський благовісник*. 2016. № 4. С. 167–176.

²⁶ Шульга С. А. Чехи Західної Волині в умовах радянізації 1939–1941 років. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 136. С. 69–73.

²⁷ Давидюк Р. Еміграція УНР на Волині в умовах першої радянізації (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2009. № 33. С. 353–369.

²⁸ Колесник В., Марківська Л. Радянізація звахиноукраїнських земель і доля волинської інтелігенції 1939 р. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. 2001. № 120: історичні науки. С. 47–52.

Коли ходить про реконструкцію бойових дій радянсько-німецької війни, то в їх переосмисленні вітчизняна історична наука просувалася вперед доволі повільно. Бойові дії на Волині в перші дні радянсько-німецької війни розглядали Б. Зек²⁹, В. Колесник³⁰, Є. Франчук³¹. Однією із подій початкового етапу радянсько-німецької війни, яка потрапила під пильну увагу сучасних дослідників стала Луцько-Дубенська танкова битва червня 1941 р. Їй свої студії присвятили О. Дем'янюк³², В. Кидень та С. Котляр³³, Л. Кривизюк³⁴, Ф. Левітас³⁵, О. Лудковський³⁶, М. Пашковець³⁷. Перші дні радянсько-німецької війни у Луцьку реконструював у своїй розвідці Б. Зек³⁸. Роботою

²⁹ Зек Б. Звіт командира 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону про бойові дії на Волині у червні 1941 р. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України: матеріали 54 Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 р. Луцьк: Терези, 2015. С. 253–256.

³⁰ Колесник В. П. Хроніка бойових дій Володимир-Волинського і Любомльського прикордонних загонів у перші дні війни. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки*: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 1995. С. 31–32.

³¹ Франчук Є. І. Бойові дії на Волині в перші дні війни. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки*: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 1995. С. 29–30.

³² Дем'янюк О. Луцько-Дубенська танкова битва (24–30 червня 1941 р.). *Українське державотворення: проблеми і сучасність*: зб. наук. пр., присвячених 75-й річниці початку німецько-радянської війни 1941–1945 рр. / ред. Г. Бондаренко, О. Дем'янюк. Вип. XI. Луцьк: Іванюк В. П., 2016. С. 73–83.

³³ Кидень В. І., Котляр С. П. Танкове бойовище на Волині у червні 1941 року: історіографічні нотатки. *Воєнно-історичний вісник*. 2020. Т. 36. № 2. С. 77–88.

³⁴ Кривизюк Л. Застосування механізованих корпусів у танковій битві на Західній Україні 1941 року. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія історія*. 2013. Вип. 1 (1). С. 48–50.

³⁵ Левітас Ф. Бій, що міг змінити хід Другої світової війни. *Історія в школі*. 2006. № 9. С. 14–16.

³⁶ Лудковський О. Поле смерті (до історії танкової битви 1941 року на Волині). *Волинський музейний вісник*. Луцьк, 2018. Вип. 9. С. 50–66.

³⁷ Пашковець М. Перша танкова битва німецько-радянської війни в районі Луцьк – Броди – Дубно. *Воєнна історія*. 2011. № 3. С. 26–32.

³⁸ Зек Б. Луцьк у перші дні німецько-радянської війни (22–25 червня 1941 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 180–184.

джерелознавчого характеру про початковий етап радянсько-німецької війни є дослідження П. Слідзюк³⁹.

Трагічною сторінкою початку радянсько-німецької війни, яку почали досліджувати лише після 1991 р., є розстріли в'язнів у тюрмах області. Список розстріляних органами НКВС у Луцькій, Ковельській та Володимирській в'язницях оприлюднили на сторінках «Реабілітованих історією»⁴⁰. «Під мурами Луцької тюрми» влітку 1941 р. загинуло 2–4 тис. невинних жертв – більш точно встановити їх число відомі на сьогодні джерела не дозволяють. Тим подіям і пам'яті про них присвячені роботи істориків та вцілілих свідків Г. Бальбузи⁴¹, О. Каліщук⁴², М. Коца⁴³, В. Рожка⁴⁴, С. Яцечко⁴⁵, Е. Семашко⁴⁶.

³⁹ Слідзюк П. С. “Військовий щоденник” Ф. Гольдера про бойові дії на великій Волині влітку 1941 року. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки*: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 1995. С. 32–33.

⁴⁰ Список в'язнів, розстріляних органами НКВС 22–23. 06. 1941 р. у Луцькій, Ковельській, Володимир-Волинській в'язницях. *Реабілітовані історією*: у 27 т. Волинська область: наук.-досл. серія книг / керівник М. Кучерепа. Луцьк, 2017. Кн. 3. С. 589–594; Луцьк, 2019. Кн. 4. С. 483–490.

⁴¹ Бальбуза Г. Трагедія в'язнів Луцької в'язниці у червні 1941 року. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. 2008. № 612. С. 152–159.

⁴² Каліщук О. Трагедія в'язнів Луцької тюрми у червні 1941 р.: історико-бібліографічний аспект. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Луцьк в історії Волині та України. Луцьк, 2010. Вип. 35. С. 463–472; Каліщук О. Історична травма і проблема її (не)пам'ятання: досвід трагедії Луцької в'язниці 1941 року. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2020. № 4 (46). С. ; Каліщук О. Розстріл в'язнів Луцької тюрми червня 1941 р.: трагедія та її (не)пам'ятання. *Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці* / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, М. Кучерепи та О. Разиграєва. Одеса: Видавничий дім “Гельветика”, 2021. С. 226–260.

⁴³ Коц М. Розстріл в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 р. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2010. 96 с.

⁴⁴ Рожко В. Закривавлена Волинь. *Визвольний шлях*. 1999. № 5. С. 560–570.

⁴⁵ Яцечко С. Розстріл в'язнів у Луцькій тюрмі 23 червня 1941 року у спогадах очевидців. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*: Луцький район: історія, сучасність, перспективи: Матеріали ХХІІ обл. наук.-практ. конф., Луцьк – Торчин, 9–10 грудня 2006 р. Луцьк, 2007. Вип. 22. С. 78–81; Яцечко С. Підготовка та аакція розстрілу в'язнів у Луцькій тюрмі 23 червня 1941 р. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Луцька міська громада: історія, традиції, люди: Матеріали ХХVІ Волинської обл. наук.-іст. конф., присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-й річниці надання Луцьку магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного братства, Луцьк, 9–10 листопада 2007 р. Луцьк, 2007. Вип. 26. С. 107–109.

⁴⁶ Siemaszko E. Masakra sowiecka w Łuckim więzieniu w czerwcu 1941 r. w pamięci polskich świadków. *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Луцьк в історії Волині та України: матеріали ХХХV Міжнар. іст.-краєзн. конф., 15–17 вересня 2010 р. Луцьк, 2010. 36. 35. С. 454–461.

Виокремимо книгу М. Куделі “Пекло біля замку Любарта”⁴⁷ та інші матеріали цього автора; саме завдяки зусиллям знаного волинянина, який врятувався від куль НКВС про тему розстрілів в’язнів уже з кінця 80-х років заговорили у краї. Саме на території колишньої Луцької в’язниці були проведені пошуково-ексгумаційні роботи, результати яких були оприлюднені і уведені до наукового обігу⁴⁸. Значно менш вивчені події в інших в’язницях області. Про долю арештантів Володимирської в’язниці писав В. Стемковський⁴⁹, до теми розстрілів у Ковельській тюрмі звертався В. Рожко⁵⁰.

⁴⁷ Куделя М. Під мурами Луцької тюрми: Спогади колишнього в’язня. Луцьк: Надстир’я, 2001. 132 с.

⁴⁸ Відлуння трагедії Луцької тюрми (матеріали комплексних пошуково-ексгумаційних робіт по вшануванню жертв війни та політичних репресій знищених органами НКВС у червні 1941 р. / відпов. ред П. Рудецький. Луцьк: Волиньенергософт, 2019. 100 с.; Мазурик Ю. До питання локалізації братської могили розстріляних в’язнів у Луцькій в’язниці на східному подвір’ї (23–24 червня 1941 р.): за матеріалами фондів ВКМ. *Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам’яті Григорія Гуртового*: матеріали І Волинських обласних краєзнавчих читань, присвячених 90-річчю від дня народження Григорія Гуртового, смт Торчин, 26 грудня 2014 р. Луцьк, 2014. С. 228–232; Мазурик Ю., Баюк В. Локалізація біля Луцької в’язниці братської могили розстріляних в’язнів 23–24 червня 1941 р. Старий Луцьк: наук.-інф. зб. Луцьк, 2017. 36. XIII. С. 344–352; Мазурик Ю., Годлевський С. Про розстріл в Луцькій в’язниці 1941 року. Пошуки, дослідження: за результатами роботи органу охорони культурної спадщини Луцької міської ради. *Минуле і сучасне Волині і Полісся*. Луцьк в історії Волині та України: матеріали XXXV Міжнар. іст.-краєзн. конф., 15–17 вересня 2010 р. Луцьк, 2010. 36. 35. С. 433–443; Мазурик Ю., Онищук Я., Баюк В. Продовження пошуково-ексгумаційних досліджень на території колишньої Луцької тюрми по вул. Кафедральній 16 (2017 рік). *Старий Луцьк*: наук.-інф. зб. Луцьк, 2018. Вип. XIV. С. 72–94; Онищук О., Мазурик Ю. Пошукові дослідження на території колишньої Луцької тюрми в січні 2009 року. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Луцьк в історії Волині та України: матеріали XXXV Міжнар. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 2010. Вип. 35. С. 478–484; Онищук О., Мазурик Ю. Пошуково-ексгумаційні дослідження на території східного та західного подвір’їв колишньої Луцької тюрми в серпні – вересні 2009 року. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Луцьк в історії Волині та України: матеріали XXXV Міжнар. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 2010. Вип. 35. С. 485–500.

⁴⁹ Стемковський В. Розстріли у Володимир-Волинській в’язниці: 1939–1947 роки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Олександр Цинкаловський і край. Луцьк, 2008. Вип. 27. С. 163–167.

⁵⁰ Рожко В. Пам’ять нашого болю: Розстріли в’язнів Ковельської тюрми. *Літопис Волині*. Вінніпер, 1992. Ч. 17–18. С. 124–127.

Деякі дослідники (С. Іванов, С. Стельникович) звертають увагу на те, що на початку радянсько-німецької війни населення, яке пережило більшовицькі розкуркулення, колективізацію, репресії вітало війська Вермахту як “визволителів”. Ба більше – С. Іванов згадує і про факти лояльності уже значно пізніше: “Допоміжні органи влади проявляли лояльність до німців навіть тоді, коли поразка Райху у війні стала очевидною. Зокрема, у січні 1944 р. делегати луцької міської управи на чолі з посадником П. Скоробогатовим влаштували привітання поранених вояків Вермахту. При цьому підкреслювалося, що акція була влаштована з “ініціативи українського громадянства”⁵¹.

Окремою історіографічною проблемою у вітчизняній історичній науці є вивчення окупаційного періоду в Україні. Визнаючи чималі досягнення у цій царині, однак уважати дослідження завершеними теж немає підстав. І саме виявлення регіональних та локальних особливостей окупаційної політики є надперспективним. Сучасна вітчизняна історіографія нацистського окупаційного режиму на території Волині має доволі різноплановий характер, в її змісті можливо умовно виділити конкретні тематичні напрямки. Серед інших виокремимо доробок С. Іванова, який характеризував репресії нацистської влади щодо мирних мешканців Волині⁵² та загалом соціально-економічну ситуацію на волинському селі у роки радянсько-німецької війни⁵³. Механізми та форми інформаційно-психологічного впливу на населення Волині в період окупації Третього Райху описані у студіях С. Іванова⁵⁴ та О. Салати⁵⁵.

⁵¹ Іванов С. С. Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00. 01. Острог, 2017.

⁵² Іванов С. Репресії німецької влади проти цивільного населення Волині (1941–1944 рр.) у *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11–12. С. 64–70.

⁵³ Іванов С. Волинське село у 1941–1944 рр.: соціально-економічний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Історія*. 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 78–85.

⁵⁴ Іванов С. Окупована Волинь в контексті німецької пропаганди. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки*. Острог, 2015. Вип. 24. С. 67–75.

⁵⁵ Салата О. Механізми та форми інформаційно-психологічного впливу на населення Волині в період німецької окупації 1941–1944 рр. *Військово-історичний меридіан*: електронний науковий журнал. 2013. Вип. 2. С. 41–49.

Проблему волинських остарбайтерів порушували у своїх студіях К. Абрамчук⁵⁶, С. Гарбарук⁵⁷, О. Забродець⁵⁸, Г. Стефанюк⁵⁹. Ообливости взаємовідносин остарбайтерів та українських націоналістів підіймав у своїй студії Я. Антонюк⁶⁰, що доповнюють розповіді очевидців⁶¹.

Іншим провідним напрямком дослідження нацистського окупаційного порядку є проблеми культурної та освітньої політики на підкорених землях. Вплив “нового порядку” на духовно-релігійне життя Волині аналізували В. Гордієнко⁶², К. Двірна та М. Дробот⁶³, Б. Зек⁶⁴, М. та Ф. Устимчуки⁶⁵. Діяльність Товариства “Просвіта”

⁵⁶ Абрамчук К. П. Опозиція волинян окупаційній вербувальній політиці Німеччини у роки Другої світової війни. *Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)*: матеріали міжн. наук. конф., 27 квітня 2010 р. / відп. ред. Л. В. Легасова. Київ, 2010. С. 548–554; Абрамчук К. П. Особливості проведення вербувальних акцій переміщення населення Волині на примусові роботи до Третього рейху (1941–1943 рр.). *Література і культура Полісся*. Ніжин, 2011. Вип. 65. С. 147–154.

⁵⁷ Гарбарук С. Українці на примусових роботах у Третьому Рейху (за матеріалами Ковельського району Волинської області). *Волинь і волиняни в історії та культурі України*: зб. тез наук. досл. слухачів наук. тов. Волинської обл. МАН. Луцьк, 2018. С. 207–211.

⁵⁸ Забродець О. Волинські остарбайтери. *Волинь у Другій світовій війні*: зб. наук. та публ. ст., присвячених 60-річчю визволення Волинської області від фашистських загарбників. Луцьк, 2004. С. 107–126.

⁵⁹ Стефанюк Г. Працевикористання українців Східної Галичини й Волині як складова частина нацистської політики в 1941–1944 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 6 (379). Історичні науки. С. 63–68.

⁶⁰ Антонюк Я. М. Остарбайтери та українські націоналісти: складні взаємини (на матеріалах Волині та Західного Полісся). *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 9: Українські остарбайтери: доля і пам'ять. С. 86–97.

⁶¹ Куцай С. Німеччина очима остарбайтера: Розповіді про пережите. Луцьк: Надстир'я, 2003. 165 с.

⁶² Гордієнко В. В. Зовнішньополітичні чинники релігійно-церковного конфлікту на Волині в 1941–1944 р. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 78. С. 81–85.

⁶³ Двірна К. П., Дробот М. В. Німецька окупаційна політика на духовно-релігійне життя на Волині 1941–1944 рр. “*Інтернаука*”: міжнародний науковий журнал. 2017. № 7. С. 18–25.

⁶⁴ Зек Б. Церковне життя Луцька у період німецької окупації (1941–1944 рр.). *Німці в історії Волині*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1–2 жовтня 2015 р. Луцьк: «Твердиня», 2016. С. 282–295.

⁶⁵ Устимчук М., Устимчук Ф. Пастирські і дяківські курси в Луцьку 1942 р. УАПЦ другого відродження. *Духовна освіта на Волині в XI–XX століттях*. Луцьк, 2010. С. 135–140.

у роки Другої світової війни стала предметом уваги Г. Бухала⁶⁶, Б. Зека⁶⁷. Освітню сферу в 1941–1944 рр. характеризували М. Вегеш і М. Олатин⁶⁸, Л. Дударчук⁶⁹, С. Іванов⁷⁰.

Пам'ять про жертв Голокосту нині є своєрідним маркером входження суспільства до європейської спільноти. Своєрідним зразком, на який могли орієнтуватися вітчизняні автори у цій царині, слугувала монографія ізраїльського дослідника Ш. Спектора «Голокост волинських євреїв 1941–1944»⁷¹, присвячена винятково Голокосту на Волині, де дослідник зібрав об'ємний матеріал усних свідчень та спогадів очевидців та сучасників тих подій. Серед інших чужинецьких авторів згадаємо розвідку знаного американського вченого Тімоті Снайдера, присвячену євреям Волині⁷². У сучасній українській історіографії тему Голокосту на Волині розглядали А. Круглов, Б. Заварко, І. Володарська, В. Надольська⁷³,

⁶⁶ Бухало Г. «Просвіта» сіяла світло (Сторінки історії Рівненської «Просвіти» 1917–1928, 1942–1944 рр.). Рівне : Редакційно-видавниче підприємство, 1993. 46 с

⁶⁷ Зек Б. Луцька «Просвіта» в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Бібліотеки – осередки культури, освіти, науки: шлях довжиною у 75 років.: матеріали LIV Волин. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 75-річчю Волинської державної обласної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки. Луцьк: Терези, 2015. Вип. 54. С. 24–26.

⁶⁸ Вегеш М., Олатин М. Становище німецької освіти на Волині під час німецько-фашистської окупації. *Матеріали Всеукраїнської наук.-краєзн. конф. до 130-річчя Житомирської обласної наукової універсальної бібліотеки*. Житомир: ВКФ «Поліграфіка», 1996. С. 132–134.

⁶⁹ Дударчук Л. Німецька освіта на Волині в умовах німецької окупації (1941–1944 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. 2019. № 7. С. 49–54; Дударчук Л. Освітні процеси на Волині в умовах нацистської окупації (за матеріалами газети «Наші вісті» 1941–1943 рр.). *Старий Луцьк: наук.-інф. зб.* Луцьк, 2020. Вип. 16. С. 168–174.

⁷⁰ Іванов С. Освіта на Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2014. Вип. 25. С. 154–157.

⁷¹ Spector S. The Holocaust of Volhynian Jews 1941–1944. Jerusalem: Yad Vashem: Federation of Volhynian Jews, 1990. 383 p.

⁷² Snyder T. Życie i śmierć Żydów z zachodniego Wołynia. 1921–1945. *Pamięć i Sprawiedliwość: biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej*. 2015. Nr 1. S. 243–275.

⁷³ Надольська В. Меморіалізація місць масових поховань євреїв Волині періоду Другої світової війни. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю*. Наук. зб. Вип. 56. Матеріали LVI Волинської обласної іст.-краєзн. конф., 25 листопада 2015 р., м. Луцьк. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук. Луцьк, 2015. С. 108–112.

М. Гон⁷⁴, Р. Михальчук⁷⁵, В. Трофимович та С. Іванов⁷⁶. Контroversії й дискусії викликали книги, присвячені питанням Голокосту на Волині авторства В. Наконечного⁷⁷. Окремо висвітлено перебіг Голокосту на Любомльщині та Камінь-Каширщині⁷⁸. Історії та загибель єврейської громади у Луцьку присвячені студії О. Жук⁷⁹, Б. Зека⁸⁰, у Володимирі – В. Музиченка⁸¹, у Ковелі – О. Пашук⁸², у Голобах й Мельниці, Кисилині, Ковелі, Мізочі, Острожці,

⁷⁴ Гон М. Голокост у Західній Волині: 1941 р. *Голокост і сучасність*. 2002. № 5. С. 6–7; Гон М. Голокост на Рівненщині (документи і матеріали). Запоріжжя: Прем'єр, 2004. 120 с.

⁷⁵ Михальчук Р. Ю. Голокост на території Рівненщинин під час нацистської окупації (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Острог, 2014. 20 с.; Михальчук Р. Шрами на тілі міста: місця вбивств євреїв у м. Рівне під час Голокосту. *Місто: історія, культура, суспільство*: Е-журнал урбаністичних студій. 2020. № 9 (2). С. 126–140; Михальчук Р. Порятунк волинських євреїв під час Голокосту (на прикладі містечка Мізоч).

⁷⁶ Трофимович В. В., Іванов С. С. Голокост на окупованій Волині. *Військово-науковий вісник*. 2015. Вип. 24. С. 74–101; Трофимович В., Іванов С. Нацистська політика геноциду євреїв на Волині. *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*: матеріали міжнар. наук. конф. пам'яті митрополита Андрея Шептицького, 30 листопада – 1 грудня 2015 р., Київ. Київ, 2016. С. 165–181.

⁷⁷ Наконечный В. На еврейской волне. Луцк: Надстырьє, 2006. 180 с.; Наконечный В. Холокост на Волини: жертвы и память. Луцк: МП «Заря-плюс», 2003. 67 с. Критичні матеріали див.: Бондарчук А. Політичні твори: Сатиричним пером. *Волинь*. 2003. 15 липня; Фальшивки від архівіста. *Слово і діло*. 2003. 19 вересня.

⁷⁸ Хитрик В. Нові дослідження Голокосту на Камінь-Каширщині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Волинь на перехресті воєн (1914–2024): матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. Луцьк: Вежа-друк, 2024. Вип. 76. С. 202–207.

⁷⁹ Жук О. Єврейське гетто в окупованому Луцьку. *Минуле і сучасне Волині та Полісся Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії Укxаїни та Волині*. Вип. 31. Луцьк, 2009. С. 348–351.

⁸⁰ Зек Б. Голокост в окупованому Луцьку. *Голокост і сучасність*. 2015. № 1 (13). С. 50–74.

⁸¹ Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади м. Володимира-Волинського. 3-є вид., випр. і доп. 3-є вид., випр. і доп. Нововолинськ: Формат, 2021. 432 с.

⁸² Пашук О. Доля єврейської громади міста Ковеля в роки Другої світової війни. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Ковель і Ковельщина в історії України та Волині: матеріали Л Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю магдебурзького права, Ковель, 12–13 грудня 2013 р. Ковель, 2013. Вип. 50. С. 160–167.

Ратному – П. Долганова⁸³; на Ратнівщині – Б. Зека⁸⁴. Тему волинських Праведників світу підіймали Д. Василенко⁸⁵, В. Загура⁸⁶, О. Котис⁸⁷, К. Лесіцька⁸⁸, В. Федчук⁸⁹, В. Хвас⁹⁰, П. Хомич⁹¹, Б. Янович⁹².

⁸³ Долганов П. Голоби й Мельниця: життя та загибель єврейської громади. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 138 с.; Долганов П. Ковель: життя та загибель єврейської громади. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 101 с.; Долганов П. Кисилін: життя та загибель єврейської громади. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 81 с.; Долганов П. Острожець: життя та загибель єврейської громади. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 90 с.; Долганов П. Ратне: життя та загибель єврейської громади. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 92 с.

⁸⁴ Зек Б. Трагедія євреїв на Ратнівщині у 1941–1943 рр. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. З історії національних меншин на Волині: матеріали Міжнар. наук. іст.-краєзн. конф., 20–21 серпня 2013 р. Луцьк, 2014. С. 38–44.

⁸⁵ Василенко Д. Історія порятунку Фріди волинською родиною у роки Другої світової війни. *Волинь і воляни в історії та культурі України*: зб. тез наук. дослідж. слухачів наук. тов. Волинської обл. МАН / відп. за вип. Т. Михалюк; упоряд. Л. Мазурик. Луцьк, 2020. С. 185–189.

⁸⁶ Загура В. Куснищанські праведники світу. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії: Міжнар. істор.-краєзн. конф., присвяч. 730-й річниці часу першої відомої писемної згадки про м. Любомль та 810-й річниці з часу писемної згадки про літописне Угровське, 24–25 жовтня 2017 р., Любомль. Луцьк, 2017. Вип. 63. С. 544–548.

⁸⁷ Котис О. Врятувати євреїв: Праведник світу з Луцька [Вітольд Фокін]. *Котис О. На Сході Європи: міжвоєнний розквіт Волині*. Луцьк: Синя папка, 2020. С. 145–149.

⁸⁸ Лесіцька К. Голокост. Як жителі села Броди рятували євреїв. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Ратнівщина в історії України і Волині: матеріали XLII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., приуроч. 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт Ратно – Кортеліси, 20 вересня 2012. Луцьк, 2012. Вип. 42. С. 210–213.

⁸⁹ Федчук В. В. Рятували, ризикуючи життям. До 75-х роковин Голокосту. *Яровиця: науково-методичний та культурно-просвітницький часопис*. Луцьк, 2016. № 1–2 (11–12). С. 113–114.

⁹⁰ Хвас В. Доля родини з Перекірки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії: матер. Міжнар. іст.-краєзн. конф., присвяченої 730-й річниці часу першої відомої писемної згадки про м. Любомль та 810-й річниці з часу писемної згадки про літописне Угровське. Луцьк, 2017. Вип. 63. С. 586–589.

⁹¹ Хомич П. 14 червня 100 років від дня народження Ісаака Гнатюка (1920) Праведника України, Праведника народів світу. *Календар знаменних і пам'ятних дат Маневиччини на 2020 рік* / упоряд.: Л. Солов'янчик, С. Бусел, С. Степанюк. Луцьк, 2019. С. 44–47.

⁹² Янович Б. Життєва мудрість сім'ї Шуровських. *Хроніки Лодомерії*: Матеріали II Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченій 1025-й річниці заснування єпископської кафедри у Володимирі, 30 листопада 2017 р. Тернопіль, 2017. С. 123–124.

Згадаємо, що паралельну тему Пораймосу на території Волині розглядали знаний фахівець цієї проблеми М. Тяглий⁹³ та І. Майданець⁹⁴.

У сучасних дослідженнях наголошується на існуванні в русі Опору двох основних течій і напрямів – комуністичного (радянського) і національно-визвольного (повстанського).

Антифашистському рухові та радянському руху на теренах Волині присвячені розвідки Б. Зека⁹⁵, О. Малюги і Ю. Костенко⁹⁶, М. Михалеви́ча⁹⁷, А. Мухаровської⁹⁸, Т. Карпенко⁹⁹, К. Кондратюка¹⁰⁰.

Узагальнюючі історії національно-визвольного руху в роки Другої світової війни у волинському краї належать В. Вегешу та К. Сміяну¹⁰¹, О. Ленартовичу¹⁰². Різні аспекти функціонування

⁹³ Тяглий М. “Маленька” трагедія на узбіччі “великих історій”: геноцид ромів на Волині (1941–1944 рр.). *Літопис Волині*. 2023. Ч. 28. С. 34–55.

⁹⁴ Майданець І. Геноцид ромів на Волині в роки Другої світової війни. *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність* / упоряд., ред. Ю. В. Крамар, А. Г. Шваб. Луцьк, 2019; С. 212–218.

⁹⁵ Зек Б. Радянське підпілля в Луцьку у 1941–1944 рр. *Komunizm : system – ludzie – dokumentacja*: rocznik naukowy. 2015. Nr 4. S. 53–62.

⁹⁶ Малюга О., Костенко Ю. Антифашистський рух на території Волині в роки Другої світової війни. *Матеріали XXX Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф.* 24–25 березня 2009. Луцьк, 2009. С. 239–241.

⁹⁷ Михалеви́ч М. Створення та бойові дії Кортеліського партизанського загону імені Ворошилова в 1942 р. *Військово-історичний меридіан: електронний науковий фаховий журнал*. 2021. Вип. 2–3 (32–33). С. 19–36.

⁹⁸ Мухаровська А. Діяльність радянських партизанських загонів на Волині у роки Другої світової війни. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: зб. наук. пр. за матеріалами І Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області / упоряд. М. Кучерепа. Луцьк, 2014. С. 96–102.

⁹⁹ Карпенко Т. Ратнівщина – край партизанський. Воєнна історія України. *Волинь та Полісся*: Матеріали Всеукр. наук. військово-іст. конф. Рівне, 2013.

¹⁰⁰ Кондратюк К. Радянський партизанський рух на Волині (1941–1944 рр.). *Волинь у Другій світовій війні*: зб. наук. та публ. пр. / упор. М. Кучерепа. Луцьк, 2005.

¹⁰¹ Вегеш М. М., Сміян К. П. Нариси історії національно-визвольного руху в Галичині та Волині напередодні і в роки Другої світової війни (1939–1944). Ужгород, 1998. 102 с.

¹⁰² Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. 412 с.

повстанського руху розглянуті О. Дергай¹⁰³, І. Омельченко¹⁰⁴, І. Патриляком¹⁰⁵, Ю. Сорокою¹⁰⁶, Г. Стародубець¹⁰⁷. Звернемо увагу на міждисциплінарність студій, прикладом чого є вивчення псевдонімікону, здійснене Н. Павликівською¹⁰⁸. Інформаційно-пропагандивній діяльності УПА на Волині присвячені праці Г. Бухала¹⁰⁹, В. Данилюка¹¹⁰, І. Марчука¹¹¹, О. Соловйова¹¹². Взаємовідносини українських повстанців й інституцій окупаційної

¹⁰³ Дергай О. Однострій, амуніція та озброєння загонів УПА на Волині (УПА-Північ). *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Сторінки воєнної історії, матеріали XXX Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 березня 2009 р. Луцьк, 2009. Вип. 30. С. 249–252.

¹⁰⁴ Омельченко І. Г. Формування та діяльність організаційно-мобілізаційних референтур запілля УПА на Волині та Поліссі (1943–1944 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2

¹⁰⁵ Патриляк І. Південно-Західна Волинь весною – влітку 1943 р.: становлення структури УПА (за матеріалами справ радянських органів держбезпеки). *Студії і матеріали з історії Волині*. 2013 / Кременецько-Почаївський іст.-архит. Заповідник, Ін-т історії України НАН України. 2015. С. 298–308.

¹⁰⁶ Сорока Ю. Національно-визвольний рух на Волині і Роман Шухевич. *Етнічна історія народів Європи*: зб. наук. пр. Київ, 2016. Вип. 49.

¹⁰⁷ Стародубець Г. М. Український повстанський рух на Волині на злам 1943–1944 рр. (політико-виховний аспект). *Сторінки воєнної історії України*. 2003. № 7. С. 65–73; Стародубець Г. М. На перетині двох світів: Волинь в умовах українського національно-визвольного руху 1940-х років. *Український визвольний рух*. Львів, 2014. Вип. 19. С. 384–396; Стародубець Г. М. Становлення та функціонування повстанського запілля на Волині в умовах німецької окупації (друга половина 1943 р.). *Сторінки воєнної історії України*. 2009. Вип. 12. С. 239–249; Стародубець Г. М. Волинь 1943 – територія конфлікту чи консолідації українських самостійницьких сил? *Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів*. 2014. Вип. 4 (4). С. 140–153.

¹⁰⁸ Павликівська Н. Псевдонімікон ОУН-УПА терену Волині й Полісся (особливості псевдонімної номінації). *Волинь філологічна*. Луцьк, 2007. Вип. 4: Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. С. 259–265.

¹⁰⁹ Бухало Г. Видання Української повстанської армії на Волині 1941–1950-і роки. *Волинський музей: історія і сучасність*. Луцьк, 2004. Вип. 3. С. 295–297.

¹¹⁰ Данилюк В. Слово – зброя: з досвіду ідеологічної підпільної боротьби ОУН-УПА на теренах Волині 1929–1953 роках. Луцьк: Надстир'я, 2010. 104 с.

¹¹¹ Марчук І. Пропагандивні видання ОУН та УПА на Волині в 1943–1945 рр.: газети, журнали, листівки. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 6. С. 101–108; Кн. 7. С. 107–112.

¹¹² Соловйов О. М. Пропагандистська діяльність УПА на Волині. *Шоста Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства*. Луцьк, 1993. С. 156.

влади охарактеризував А. Боляновський¹¹³. З іншого боку стоять відносини з радянськими партизанськими загонами, які розглядали О. Булавін¹¹⁴, А. Сухих¹¹⁵ та ін.¹¹⁶ Участь євреїв в українському національно-визвольному русі у своїх дослідженнях розглядала Н. Скокова¹¹⁷. На сьогодні маємо дослідження розвитку українського національного руху в окремих районах: про його формування на Володимирщині йдеться у дослідженні Я. Царука¹¹⁸, про розвиток національно-визвольного руху на Берестечківщині писав Р. Нестерук¹¹⁹, на Горохівщині – А. Криштальський¹²⁰, на Камінь-

¹¹³ Боляновський А. Український повстанський рух і німецькі окупаційні інстанції на Волині на початку 1944 року: між протистоянням і нейтралітетом. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 181–210.

¹¹⁴ Булавін О. Переговори радянських партизанів з керівництвом УПА на Волині (1942 р.) у спогадах безпосередніх учасників та наукових працях. *Українське державотворення: проблеми і сучасність*: зб. наук. пр. / ред.: Г. В. Бондаренко, О. Й. Дем'янюк. Луцьк, 2014. Вип. IX. С. 92–100.

¹¹⁵ Сухих А. Виявлення та реквізиція радянськими партизанами упівських продовольчих складів на Воині (січень – березень 1944 р.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії: матеріали Міжнар. іст.-краєзн. конф., присвяченої 730-й річниці часу першої відомої писемної згадки про м. Любомль та 810-й річниці з часу писемної згадки про літописне м. Угровське. Луцьк, 2017. Вип. 63. С. 454–457; Сухих А. Початок ескалації протистояння між радянськими партизанами й українським повстанським рухом на Волині. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2018. Вип. 27: на пошану Володимира Трофимовича. С. 117–125.

¹¹⁶ Проти радянських партизанів у Цуманських лісах. Бій під с. Богуславою 16 жовтня 1943 р. “*Братня*” навала. *Війни Росії проти України XII – XXI ст.* / В. Брехуненко та ін. Київ: Віпол, 2016. С. 183–187.

¹¹⁷ Скокова Н. Участь євреїв в українському національно-визвольному русі в період німецької окупації (на прикладі Волині). *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. З історії національних меншин на Волині: матеріали Міжнар. наук. іст.-краєзн. конф. «Минуле й сучасне єврейської громади на Волині», 20–21 серпня 2013 р., смт Маневичі та Міжнар. наук. конф⁷ “Польська культура в контексті волинського тексту”. Луцьк, 2014. С. 86–89.

¹¹⁸ Царук Я. Боротьба УПА з фашистами на Володимирщині. *Літопис Волині*. 2001. Ч. 1. С. 85–91; Ч. 2. С. 120–123.

¹¹⁹ Нестерук Р. Національно-визвольний рух на теренах Берестечківщини. *Старий Луцьк: наук.-інформ. зб.* 2019. Вип. XV. С. 400–403.

¹²⁰ Криштальський А. Національно-визвольний рух опору на Горохівщині. Луцьк: Надстир'я, 1994. 71 с.; Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Луцьк: видавництво «Терен», 2014. 348 с.

Каширщині – Л. Пінчук¹²¹ та Б. Кошей¹²², на Ковельщині – Р. Вітрик¹²³, на Любешівщині – О. Мусієнко й О. Берізко¹²⁴, на Рожищенщині – М. Вавренчук¹²⁵, на Старовижівщині – О. Сушук¹²⁶, у Секуні – В. Ключтер¹²⁷. Легендарне урочище Вовчак стало предметом дослідження І. та М. Антонюків¹²⁸, В. Трофимука¹²⁹.

Окрему проблему складають “повстанські” республіки і, зокрема, Колківська. Про «нашу» республіку писали К. Абрамчук і В. Шереметюк¹³⁰, П. Гнатюк¹³¹, І. Магдиш¹³²,

¹²¹ Пінчук Л. В. Український національно-визвольний рух на Волині у 1941 р. – середині 1950-х рр.: дис. ... доктора філософії: 032 Історія та археологія. Луцьк, 2023.

¹²² Кошей Б. Джерела і література про діяльність ОУН-УПА (1942-1950) в Камінь-Каширському районі Волинської області. *Минуле і сучасне Волині*. Олександр Цинкаловський і край: матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф., 20–23 січня 1998 р. Луцьк: Надстир'я, 1998. С.16–17.

¹²³ Вітрик Р. Українська Повстанська Армія на Ковельщині в 1942–1954 роках. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Ковель і Ковельщина в історії України та Волині: матеріали 50 Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю магдебурзького права. Ковель, 2013. Вип. 50. С. 175–179.

¹²⁴ Мусієвська С., Берізко О. Діяльність ОУН-УПА на території Любешівщині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Любешівщина в історії України і Волині: 68-а Всеукр. іст.-краєзн. конф., 19-19 вересня 2020 р. Луцьк, 2020. Вип. 68. С. 35–41.

¹²⁵ Вавренчук М. Вірні присязі. Учасники національно-визвольного руху. Рожищенський район, Волинська область (1917–1960). Луцьк: Терен, 2017. 301 с.

¹²⁶ Сушук О. Діяльність українських повстанців на території Сереховичівської сільської ради у роки Другої світової війни і перше повоєнне десятиріччя (за матеріалами архівно-кримінальних справ репресованих). *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії: матеріали ІІІ Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяченої 24-й річниці Незалежності України. Луцьк, 2015. Вип. 53. С. 100–104.

¹²⁷ Ключтер В. Секунська “Січ”: історико-краєзнавчі нариси. Ковель, 2020. 208 с.

¹²⁸ Антонюк І., Антонюк М. Вовчак. Там, де воскресла Україна. Кн. 1. Луцьк: Видавництво «Терен», 2019. 300 с.

¹²⁹ Трофимук В. Вовчак. Волинська Січ: історико-публіцистичний нарис. Луцьк: Вісник +К, 2017. 73 с.

¹³⁰ Абрамчук К., Шереметюк В. Повстанська Республіка на Волині. *Наука, освіта, суспільство очима молодих*: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців. 15–16 травня 2018 р. Рівне, 2008. С. 169–170.

¹³¹ Гнатюк П. Повстанська Колківська Республіка. *Минуле і сучасне Волині й Полісся*. Край на тежі тисячоліть: матеріали Х наук. іст. конф. Луцьк, 2002. С. 48–49.

¹³² Магдиш І. Колки. “І”: незалежний культурологічний часопис. 2002. Ч. 49. С. 454–457.

О. Никончук¹³³, П. і К. Сміяни¹³⁴. Р. Губань у дисертаційному дослідженні звернув увагу, що українці, попри все, не полишали надій створити власну незалежну державу або автономне утворення під німецьким керівництвом, що підтверджує, окрім Колківської, Олевська республіка (середина серпня – середина листопада 1941 р.)¹³⁵. Підтвердженням цієї тези слід уважати розвідку М. Демедюк¹³⁶. Дослідники (О. Ленартович, С. Лис, Г. Стародубець) виокремили низку причин, які вплинули на її ліквідацію: по-перше, прагнення ліквідувати антинімецькі збройні формування; по-друге, відновити контроль окупаційної адміністрації в окремих регіонах Волині¹³⁷. Щодо того, коли це сталося на сьогодні немає узгодженої позиції: О. Ленартович вказував на 1 листопада 1943 р.¹³⁸, С. Лис – 4 листопада 1943 р.¹³⁹, Г. Стародубець, Г. Квінто, Р. Янкель – листопад 1943 р.¹⁴⁰ Рівно ж, потребує уточнень кількість втрат німецьких військ, повстанців та цивільних: О. Ленартович, з'ясовуючи втрати сторін, спирається на дані Л. Шанковського (понад 3 тис. вбитих німецьких солдатів, 1 237 вояків УПА, понад 5 тисяч постраждалих цивільних); Г. Квінто оприлюднив дані про знищення гітлерівцями понад 500 осіб¹⁴¹; Р. Янкель ствердив втрати 400 повстанців у боротьбі за Колки¹⁴².

¹³³ Никончук О. Колківська республіка. *Визвольний шлях*. 2007. № 3. С. 77–88.

¹³⁴ Сміян П.К., Сміян К. П. Народна республіка на Волині в 1943 році. *Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки*: матеріали наук. іст.-красн. конф. Луцьк, 1995. С. 58–59.

¹³⁵ Губань Р. В. Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою України у ХХ – на початку ХХІ століття (історико-правове дослідження): дис. ... доктора юр. наук: 12. 00. 01. Київ, 2018. 601 с.

¹³⁶ Демедюк М. “Від Пшебража до Копилля Україна самостійна”: фольклорний наратив про Колківську повстанську республіку на Волині. *Народознавчі зошити*. 2022. № 2 (164). С. 314–326.

¹³⁷ Ленартович О. Збройна боротьба УПА: волинсько-поліський період (березень – грудень 1943 р.). *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2010. Вип. 3. С. 98–106.

¹³⁸ Ленартович О. Збройна боротьба УПА: волинсько-поліський період (березень – грудень 1943 р.). *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2010. Вип. 3. С. 103

¹³⁹ Лис С. У квітні 2013-го – 70 років «Колківської республіки». URL:

¹⁴⁰ Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. С. 81.

¹⁴¹ Квінто Г. Розгром Колківської республіки. URL: <http://urba.livejournal.com/4414022.html>

¹⁴² Янкель Р. Колківська республіка – як самостійна міні-держав. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/kolkivska_respublika_yak_samostiyna_miniderzhava.html

Регіональні особливості Волині відображають студії, які розкривають присутність третьої сторони – польського національного підпілля (слід нагадати, що саме Волинь і Східна Галичина були теренами діяльності Армії крайової). Присутність польських збройних формувань на Волині в польській історіографії потрактовують як прояв державности на Волині¹⁴³. Слід визнати слушність М. Слободянюка, коли він твердить, що абсолютна більшість українських фахівців висвітлює діяльність польського руху опору на Західній Україні з точки зору українсько-польських взаємин, у центрі яких перебуває Волинська трагедія¹⁴⁴. Попри наявність тисяч наукових, науково-популярних та публіцистичних матеріалів волинський дискурс далекий до завершення¹⁴⁵. А серед іншого виокремимо доробок українських дослідників Б. Гудя¹⁴⁶, І. Льюшина¹⁴⁷, І. Мотики¹⁴⁸,

¹⁴³ Maszkiewicz J. Armia Krajowa jako ostatni przejaw państwowości na Wołyniu. *Żołnierze Armii Krajowej na Kresach Wschodnich podczas II wojny światowej: historia – polityka – pamięć* / pod redakcją naukową Olgierda Grotta i Adama Perłakowskiego. Kraków: Muzeum Armii Krajowej im. gen. Emila Fieldorfa „Niła” w Krakowie: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2021. S. 95–112.

¹⁴⁴ Слободянюк М. Вітчизняна історіографія польського руху опору в Україні. *Гуманітарний журнал*. Дніпро, 2015. № 3–4. С. 69–72.

¹⁴⁵ Найповнішим аналізом історіографії Волинської трагедії слід уважати: Каліщук О. Волинь’43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам’яті / Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Львів, 2020. 528 с.

¹⁴⁶ Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст. Авторизований переклад з польської Андрія Павлишина. Харків: Акта, 2018; Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. Львів: ПП «Інформація. Поступ. Перспективи», 2006; Hud B. Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku / przekład autoryzowany Anna Korzeniowska-Bihun, Maria Hud. Wyd. trzecie uzupełnione. Warszawa; Zalesie Górne: Pracownia Wydawnicza, 2024. 455 s.; Hud B. Od unii lubelskiej do rzezi wołyńskich: cztery eseje o historii polsko-ukraińskiej. Warszawa; Zalesie Górne: Pracownia Wydawnicza, 2024. 146 s.

¹⁴⁷ Льюшин І. Волинська трагедія 1943-1944 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України; Київський славистичний університет, 2003; Льюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ: Інститут історії НАН України, 2001; Льюшин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова; Льюшин І. Протистояння в Західній Україні (1939-1945). Київ: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2009.

¹⁴⁸ Мотика І. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр. Київ: Дух і Літера, 2013. 360 с.

В. Сергійчука¹⁴⁹ та ін. Ґрунтовний аналіз історіографії Волинської трагедії представлений у монографії О. Калішук¹⁵⁰, що звільняє нас від її детального розгляду. Мікроріз волинських подій представлені публікаціями таких українських дослідників, як Сергій Власюк, Тетяна Марчук¹⁵¹ та Андрій Криштальський¹⁵², які описали тогочасну ситуацію на Горохівщині; Зіновій Євницький¹⁵³ і Леонід Козярчук¹⁵⁴, у працях яких висвітлені особливості конфлікту на Рожищенщині та Ківерцівщині; О. Остап'юк – на Любомльщині¹⁵⁵. Джерелознавчий аспект волинських подій представляють роботи І. Ольховського, І. Пушука (Пуська), Я. Царука.

Яке місце в українській визвольній боротьбі зайняли волинські чехи та загалом їх долю в роки Другої світової війни аналізували Я. Антонюк¹⁵⁶, І. Марчук¹⁵⁷, С. Шульга¹⁵⁸ та А. Зітек¹⁵⁹.

¹⁴⁹ Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини і перебіг польсько-українського конфлікту в роки другої світової війни. Вид. друге, доповнене. Київ, 2009.

¹⁵⁰ Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. П. Крип'якевича. Львів, 2013. 510 с.; Калішук О. Волинь'43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті / НАН України, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства; Вливіський національний університет імені Лесі Українки. Львів, 2020. 528 с.

¹⁵¹ Власюк С., Марчук Т. Українсько-польське протистояння в часи II світової війни на Горохівщині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині*: Матеріали XXXI Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., Луцьк – Горохів, 14-15 травня 2009 р. Вип. 31. Луцьк, 2009. С. 430-433.

¹⁵² Криштальський А. Кривда за кривду. Польсько-німецький терор 1943–1944 років на Горохівщині. Луцьк: ВМА “Терен”, 2013.

¹⁵³ Євницький З. Українсько-польські відносини на Ківерцівщині в 1943 році. Ківерці, 2007.

¹⁵⁴ Козярчук Л. Польсько-український конфлікт 1943 р. На межі Рожищенського та Ківерцівського районів Волинської області. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018.

¹⁵⁵ Остап'юк О. Про українсько-польські відносини на Любомльщині в 1941–1944 рр. *З історії римо-католицької парафії та польської общини Любомльщини на Волині*: історико-краєзнавчий нарис. Луцьк, 2012. С. 165–169.

¹⁵⁶ Антонюк Я. Волинські чехи в українській визвольній боротьбі (на прикладі колонії Купичів). *Український визвольний рух*. 2014. № 19. С. 202–222.

¹⁵⁷ Марчук І. Чеська національна меншина на Волині в 1943 р.: між УПА й АК. *«Волинь-43»: міфи і реальність*: зб. наук. пр. / упорядн. Кучерепа М. М., Шваб А. Г. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 196–205.

¹⁵⁸ Шульга С. А. “Бланік” – організація руху опору волинських чехів. *Друга світова війна і долч народів України*: матеріали Всеукр. наук. конф., Київ, 23–

Демографічні втрати на теренах Волині у роки Другої світової війни аналізували у своїх студіях С. Макарчук¹⁶⁰ та В. Трофимович¹⁶¹.

Отож, як бачимо, сучасна українська історіографія зверталася передовсім до розкриття проблем, які донедавна були “білими” плямами, спробах оцінити внесок національного підпілля до антигітлерівського руху опору. Слаборозробленою є історія повсякдення волинян у роки Другої світової війни. Існують підстави твердити, що у контексті історії Волині у роки Другої світової війни слаборозробленими на сьогодні є інтелектуальна та гендерна історія, які у загальносвітовому та загальноукраїнському масштабі отримали свій розвиток. Перспективним слід також уважати комплексне дослідження ситуації в краї у роки Другої світової війни; така праця стане підсумком досліджень попередників і дозволить окреслити перспективні напрямки.

Оксана Каліщук

ORCID ID: 000-0003-1272-7920

24 червня 2005 р. / редкол.: В. Воронін та ін. Київ: Сфера, 2005. С. 119–125; Шульга С. Чеська організація “Бланік” і УПА-Південь: дерманська зустріч. *Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині* / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; НСКУ. РОО; НТШ. Рівненський осередок; редкол.: А. Жив’юк (гол. ред.), А. Фелонюк (відп. ред.), В. Александрович та ін. Рівне, 2019. Вип. 1. С. 194–209; Шульга С. А. «Бланік» – антифашистська організація волинських чехів. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волинської області / упоряд М. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 367–371.

¹⁵⁹ Zitek A. Czeska mniejszość na Wołyniu w latach okupacji niemieckiej (1941–1944). *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2018. Nr 32. S. 502–519.

¹⁶⁰ Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1941–1945). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2000. № 35/36. С. 321–343; Макарчук С. Втрати населення на Волині у 1941–1947 рр. “І”: *незалежний культурологічний часопис*. 2003. Ч. 28. С. 188–207; Макарчук С. Нищення населення на Волині в часи війни (1941–1945), *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 361–382.

¹⁶¹ Трофимович В. Етнодемографічні зміни у Східній Галичині та Волині в роки Другої світової війни. *Україна-Польща: важкі питання*: матеріали XI Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 26–28 квітня 2005 р. Варшава: Тирса, 2006. С. 245–268. Трофимович В. Етнодемографічні зміни у Східній Галичині та Волині в роки німецько-радянської війни. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки*. 2006. Вип. 6.